

A foglalkozásnévi eredetű családnevek típusa a magyar családnevek rendszerében Egy történeti névtipológiai vizsgálat tanulságai

1. A vizsgálat célja, szempontjai és módszerei. A foglalkozásnévi eredetű családnevek a magyar családnévrendszer egyik legtipikusabb¹ és legnagyobb elemszámú motivációs-jelentéstani kategóriáját alkotják: napjaink húsz leggyakoribb családnevéből tíz közéjük tartozik (vö. 1. táblázat; forrását és az összeállítás módszereit l. a 2. pontban). Éppen ezért nem meglepő, hogy e névtípus elemei időről időre felkeltik a névkutatók, nyelvészek és történészek figyelmét (l. pl. FÜLÖP 1997, 2012; FODORNÉ LÁNCZ 2010; GULYÁS 2015; SCHIRM 2016), sőt néhány éve az Anyanyelvpolók Szövetségének pályázata és az ennek válogatott anyagaiból összeállított kötet (BALÁZS–GRÉTSY szerk. 2010) is e névtípust állította a középpontba. A névtípusnak a családnevek többi motivációs-jelentéstani kategóriájához viszonyított arányáról, illetve annak történeti változásáról, társadalmi megoszlásáról ugyanakkor mind ez idáig nem született áttekintés. Történeti névtipológiai vizsgálatom ezért a következőkben e szempontokra, valamint a foglalkozásnévi családneveknek a hivatalos családnév-változtatásokban játszott szerepére irányul.

1. táblázat: Napjaink 10 leggyakoribb foglalkozásnévi eredetű családneve Magyarországon (2007)

Pozíció ²	Családnév	Névviselők száma
2.	<i>Kovács</i>	223 808
4.	<i>Szabó</i>	216 377
7.	<i>Varga</i>	140 709
8.	<i>Molnár</i>	109 233
12.	<i>Pap</i>	68 991
13.	<i>Juhász</i>	55 286
14.	<i>Takács</i>	54 102
15.	<i>Lakatos</i>	45 830
16.	<i>Szűcs</i>	42 048
17.	<i>Mészáros</i>	41 029

Mielőtt rátérnék a névállomány e részének bemutatására, szükségesnek látom tisztázni, milyen neveket sorolok a következőkben a foglalkozásnévi típusba, hiszen e döntés alapvetően befolyásolja az eredményeket és azok értékelését. GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS ugyanezen névtípust késő középkori városi források alapján vizsgáló tanulmányában

¹ Arra, hogy a laikus névhasználók hogyan érzékelik e névtípus gyakoriságát, illetve hogyan kategorizálják egyes elemeit, l. SCHIRM 2016.

² A teljes családnévállomány gyakorisági listáján elfoglalt hely.

részletesen kifejtette, milyen nehézségekkel kell megküzdenie a kutatónak annak eldöntése során, hogy egyes, kevésbé tipikus neveket a foglalkozásnévi kategória elemeinek nyilvánítson-e (2015: 139–140). Mivel elemzése célja kifejezetten a kézművesiparra utaló nevek összegyűjtése volt, érthető módon a lehető legszigorúbban járt el. Kizárta például a bírói és egyéb tisztségre utaló neveket (pl. *Bíró, Főnagy*), az egyházi és katonai tisztségre utalókat (pl. *Pap, Hadnagy*), a zenélésre mint nem feltétlenül hivatásszerűen üzött tevékenységre utalókat (pl. *Dudás, Hegedűs*), az agrártevékenységre utalókat (pl. *Arató, Szántó*), azokat az -s képzős köznévből alakult neveket, melyeknek az etimológiai jelentése 'valamivel való ellátottság' is lehetett (pl. *Kenyeres, Szekeres*), valamint a mesterségre átvitt, annak valamely eszközeivel vagy termékével utaló neveket (pl. *Cipő, Tőke*).

Magam a továbbiakban ennél jóval tágabban értelmezem a foglalkozásnévi kategóriát, hiszen a céloom nem csupán a városi iparra és életmódra, hanem általában a munkavégzésre utaló nevek vizsgálata. Szintén a tágabb értelmezést teszi szükségessé a tanulmány diakrón megközelítésmódja, illetve a felhasznált források és szakirodalmak által követett kategorizáció: mivel a következőkben különböző korszakok névállományát, pontosabban az azokat feldolgozó írások, illetve névszótárak adatait vetem össze a saját adatbázissal, nem térhetek el e korábbi munkák kategorizációs elveitől, hiszen az torzítaná az eredményeket. Ez utóbbi probléma természetesen nem küszöbölhető ki teljes mértékben, hiszen a szakirodalomból nem minden esetben derülnek ki a foglalkozásnévi csoport határai. Mivel a vizsgálatom jelentős mértékben támaszkodik a CsnE. 2007-es anyagára, az tűnt a legkisebb torzítást okozó megoldásnak, ha ennek besorolását (CsnE. 527), illetve az abból kiolvasható kategorizációs elvet veszem alapul saját adataim besorolásához is. Mivel pedig a névtudományi munkákban általában a tisztségekre utaló neveket (pl. *Apród, Bíró, Pap*) is a foglalkozásnévi eredetűek közé sorolják, magam is így tettem, esetenként utalva azonban ezeknek a valódi mesterségnevektől eltérő jellemzőire (vö. 3.1. pont). További nehézséget okoz, hogy a történeti adatok esetében a névadás motivációja köztudomásúlag nem deríthető fel teljes biztonsággal, ezért számos családnév több kategóriába is besorolható. Ebből a szempontból igyekeztem szigorúbban eljárni, és csak azokat vettem fel a foglalkozásnévi típusú nevek közé, amelyeknek ez lehetett a legvalószínűbb motivációjuk.

Mint a későbbiekben látni fogjuk, a történeti adatok összevetését az is nehezíti, hogy a vizsgálatok többsége nem az egész történeti Magyarországra, hanem csak bizonyos területekre, ráadásul csak egyes társadalmi rétegekre terjed ki; ezzel ellentétben a 2007-es statisztika ugyan a teljes népességet felöleli, viszont csak a jelenlegi államhatárokon belül. Ez a források jellegéből adódó eltérés nem küszöbölhető ki, így legfeljebb annyit tehetünk, hogy az eredmények értékelésekor figyelembe vesszük e körülmények esetlegesen torzító hatását.

További módszertani nehézségként a különböző feldolgozásokból nem mindig derül ki világosan, hogy a bennük közölt adatok a névpéldányok vagy a névvisezők arányára, azaz a nevek megterheltségére vonatkoznak-e. Magam a továbbiakban igyekszem a lehető legkövetkezetesebben és legátláthatóbban eljárni e kérdésben.

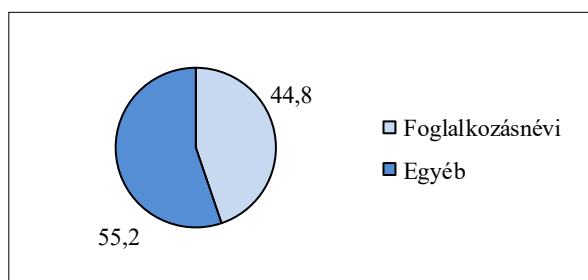
Statisztikai szempontból szintén nehéz a különböző szerzők adatainak összevetése a lemmatizáltság eltérő foka miatt, illetve mert számos feldolgozásból nem derül ki ez az alapvető módszertani szempont. Nem mindegy ugyanis, hogy a statisztikák egyben vagy külön kezelik-e ugyanazon családnév különböző változatait, illetve hogy milyen szintű az összevonás: csak az írásképre terjed ki (pl. a *Kovács, Kováts, Kovách* együttes kezelése),

vagy az adott foglalkozásnév szinonimáiból keletkezett nevekre is (pl. a *Fazekas*, a *Fazékgyártó* és a *Gerencsér* együttes kezelése). Ez a módszertani probléma mind a magyar szakirodalmi adatoknak, mind a különböző nyelvek és országok családnévállománynak, illetve családnévrendszerének az összevetésében jelen van, mint azt a későbbiekben látni fogjuk. (E módszertani kérdésekről részletesen l. FARKAS 2015, 2016a.)

2. A foglalkozásnévi eredetű családnevek állománya napjainkban. A fentebb látott 1. táblázat a 2007. január 1-jei állapotokat tükröző népesség-nyilvántartás adataiból készült gyakorisági listán (CsnE. 529) alapul. E lista a névadatok közepes szintű lemmatizálásával, alapvetően a helyesírási változatok összevonásával jött létre.

Ha ezt a listát, illetve sorrendet összevetjük más európai nyelvekével, illetve országokéval, feltűnő egyezésekre lehetünk figyelmesek. Ez persze az európai családnévrendszerek hasonlóságának ismeretében nem okoz különösebb meglepetést, hiszen a foglalkozás mint lehetséges névadási motiváció ezek kialakulásában is szerepet játszott, még ha nem is egyforma mértékben. A hasonlóság még a nevek sorrendjére is kiterjed: a foglalkozásnévi eredetű családnevek magyarországi gyakorisági listáján az első helyen szereplő *Kovács* megfelelője a legtöbb európai országban szintén igen előkelő helyet foglal el. Nagy-Britanniában például a *Smith* a leggyakoribb családnév, Németországban a *Schmidt* a második, Olaszországban pedig a *Ferrari* a harmadik helyen áll (vö. BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2004, CAFFARELLI 2005).³ A 'kovács' jelentésű neveknek e kiemelkedő európai gyakorisága érthető módon annak köszönhető, hogy maga a foglalkozás igen elterjedt volt, hiszen kovácsra nemcsak a városokban, hanem a kisebb falvakban is szükség volt. Ráadásul maga a foglalkozás is gyakrabban öröklődött a műhellyel együtt, mint egy kis anyagi befektetést igénylő mesterség esetében, ez pedig bizonyára megkönnyítette a név öröklődését is.

1. ábra: A 10 leggyakoribb foglalkozásnévi eredetű családnév megterheltségének a többi motivációs típuséhoz viszonyított aránya az első 20 családnév vonatkozásában (2007)

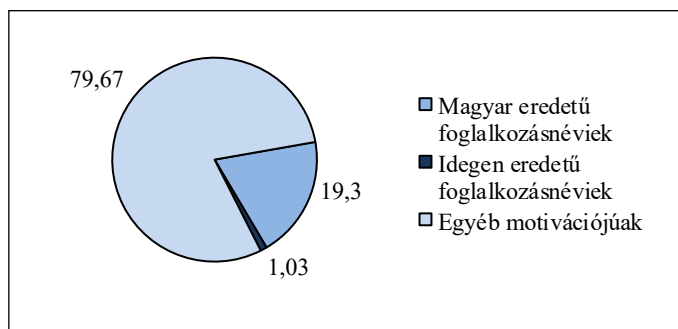

³ Meg kell azonban jegyezni, hogy e statisztikák összevetése nem lehetséges némi torzítás nélkül, a különböző szerzők ugyanis eltérő fokú lemmatizáltsággal dolgoztak. A németországi lista például külön kezeli a változatokat, így a *Schmidt* mellett ott van még a *Schmitz* is a 16., a *Schmitt* a 17., a *Schmid* pedig a 22. helyen (vö. BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2004: 168). A változatok összevonása a legtöbb esetben nem, néhol viszont bizonyára változtatna a sorrenden.

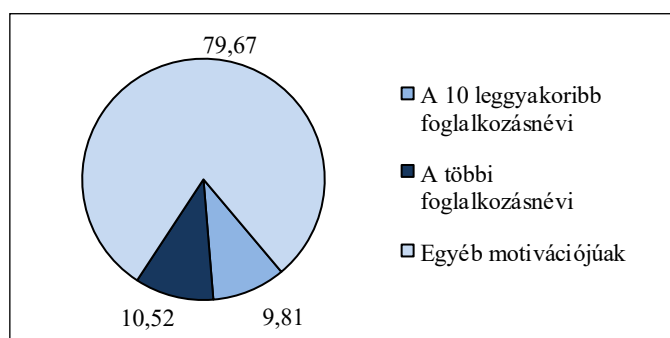
Visszatérve a magyar névállományra, ha nem a névpéldányokat, hanem az egyes nevek megterheltségét vizsgáljuk (alakváltozataikkal együtt számolva), akkor is hasonló képet kapunk: az első 20 név viselőinek közel felét a 10 foglalkozásnévi eredetűnek a viselői adják (vö. 1. ábra).

A gyakorisági lista elején állók mellett azonban érdemes azt is megvizsgálni, hogy milyen arányban jelenik meg e névtípus a lakosság többségének anyagát tartalmazó CsnE. korpuszában, melyre a jelenkori névállományra vonatkozó számításaim épülnek. Az enciklopédia minden olyan családnevet tartalmaz, amelyet 2007. január 1-jén legalább 1000 fő viselt Magyarországon. Ez a lakosság többségének, 65,82%-ának a névanyagát teszi ki (vö. CsnE. 9). Ez tehát azt jelenti, hogy a további vizsgálatokban csak azokat a foglalkozásnévi eredetű családneveket vehetem figyelembe, amelyek a CsnE.-ben szerepelnek, az 1000 névviselőnél kevesebbel rendelkezőket nem; az egyes nevek megterheltségét viszont továbbra is a 2007. január 1-jei népszámlálás szerint adom meg, illetve a teljes népszámláláshoz (10 162 610 névviselőhöz) viszonyítva számolom.

2. ábra: A magyar és az idegen eredetű foglalkozásnévi családnevek megterheltsége a teljes állományhoz viszonyítva (2007)

3. ábra: A 10 leggyakoribb és a többi foglalkozásnévi eredetű családnév megterheltsége a teljes állományhoz viszonyítva (2007)

Az 1230 címszó között 194 magyar és 41 idegen (német és szláv) eredetű foglalkozásnévi családnév szerepel, vagyis a magyarok száma csaknem ötszöröse az idegen eredetűeknek. Még jelentősebb ez a különbség, ha a nevek megterheltségét nézzük (2. ábra): a magyar eredetű csoport gyakorisága csaknem 19-szerese az idegen eredetűének.

Ha a magyár és az idegen eredetű csoport, azaz a 235 foglalkozásnévi eredetű családnév együttes gyakoriságát vizsgáljuk a teljes népességhez viszonyítva, kiderül, hogy e névtípus aránya a 20%-ot is meghaladja. E jelentős arány főképp a névtípus 10 leggyakoribb nevének, pontosabban ezek fentebb már bemutatott kiemelkedő súlyának köszönhető: együttes megterheltségük közel ugyanannyi, mint a többi 225 foglalkozásnévi eredetű családnév (vö. 3. ábra).

3. A foglalkozásnévi eredetű családnevek típusának történeti vizsgálata

3.1. A névtípus kialakulása, megterheltsége a különböző korszakokban és társadalmi rétegekben. A foglalkozásnévi eredetű családneveknek a mai névállományban betöltött jelentős szerepét akkor érthetjük meg igazán, ha a névtípus történeti alakulását is figyelembe vesszük. Mivel a családnevek története – előzményeik, a nem öröklődő megkülönböztető névelemek révén – Magyarországon a 13. századig nyúlik vissza, a vizsgálódásnak e korszakkal érdemes kezdődnie.⁴ Mivel olyan nagyobb adatbázis, amely a 13. századi oklevelekből adathozható megkülönböztető névelemeket a jelen feldolgozás számára felhasználható formában tartalmazná, egyelőre nem áll rendelkezésünkre, a következőkben a saját, 1301–1359 közötti oklevelekből gyűjtött – s az apák, nagyapák említése révén egészen a 13. század közepéig visszanyúló – korpuszom adatállományára támaszkodom (SLÍZ 2011, megj. e.). Ez a 20 ezer névadatot tartalmazó korpusz az országnak hozzávetőleg a teljes területére és a társadalom minden rétegére kiterjed (bár nem arányosan), s a jelen tanulmány szempontjából releváns része nagyrészt megkülönböztető névelemeket, igen kis arányban azonban már családneveket is tartalmaz.

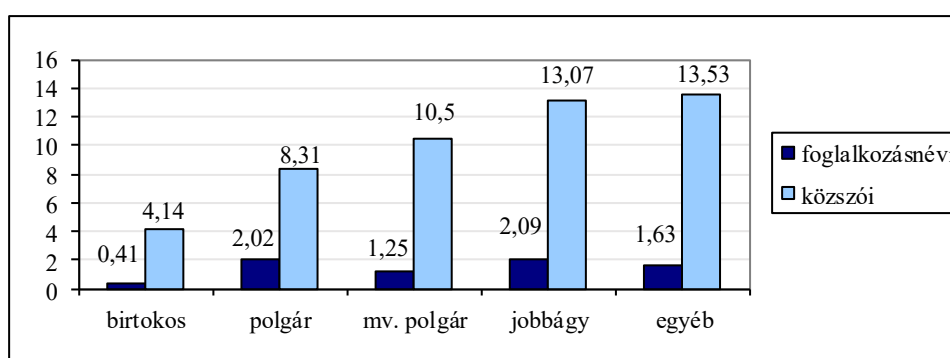
A korpusz lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy az egyes társadalmi rétegek névanyagában milyen arányban tűnnek fel a foglalkozásnévi eredetű, valamint általában a közszói eredetű megkülönböztető névelemek és családnevek. A 4. ábra világosan tükrözi, hogy mindkét típus a nemtelenek körében volt gyakoribb, sőt az is kirajzolódik, hogy minél alacsonyabb a társadalmi réteg, annál nagyobb benne a közszói eredetű megkülönböztető névelemek és esetleges családnevek aránya.

A foglalkozásnévi kategória esetében ez arra vezethető vissza, hogy a nemesek nem űztek semmilyen mesterséget vagy foglalkozást, így az, hogy a körükben egyáltalán létezik ez a típus, magának a kategóriának a korábban jelzett tág értelmezéséből adódik: elsősorban hivatalok, egyházi vagy katonai tisztségek, fegyvernemek megnevezésével találkozunk e csoportban; pl. *Apród* (1357: *Ladislavus filius Johannis Apród dicti*, AO. 6: 530), *Kántor* (1348: *Briccius Cantor dictus*, AO. 5: 255–256), *Nyilas* (1347: *Johannes dictus Nyilas*, AO. 5: 113). Nem meglepő, hogy a mesterségekre utaló nevek aránya éppen a városi polgárok körében a legmagasabb, hiszen közülük került ki az iparosok többsége.

⁴ Érdemes azonban megjegyezni, hogy a foglalkozás, mesterség a magyar eredetű egyénnevek körében is jellemző motiváció volt, hiszen a családnevek előzményei az egyénnevekhez hasonló motivációk alapján keletkeztek.

Megfigyelhető, hogy kifinomultabb, specializáltabb iparra utaló nevek az ő névanyagukban fordulnak elő; pl. *Nyílgyártó* (1358: *Jacobi dicti Nylgarto*, AO. 7: 525). A jobbágyoknál látható magas arány is érthető, hiszen bizonyos mesterségek képviselőire a falvakban is szükség volt; itt azonban jellemzőbb a mezőgazdasági tevékenységre vagy nem specializált kézművesiparra utaló név; pl. *Kapás* (1354: *Thome Kapas dicti*, AO. 6: 227), *Kovács* (1358: *Matheum fabrum nomine*, AO. 7: 431).

4. ábra: A foglalkozásnévi és a közszoí eredetű megkülönböztető névelemek és családnevek aránya az egyes társadalmi osztályokban (1301–1359)

Ami a közszoí eredetű csoportot illeti, a nemesség számára a leszármazásnak és a birtokoknak a jelölése nagy fontossággal, sőt akár jogi vonatkozással is bírt, ezért nem csodálkozhatunk rajta, hogy ez a két motiváció, mely személy- és helynévi eredetű megkülönböztető névelemeket, illetve családneveket eredményez, döntő fölénnyel van az egyébként számos motivációs-jelentéstani (pl. külső-belső tulajdonságra; néphez, népcsoporthoz tartozásra; társadalmi helyzetre vagy kapcsolatra utaló) kategóriát magába foglaló közszoíval szemben. (A családnevek funkcionális-szemantikai szempontú rendszerezésére I. N. FODOR 2010: 74.) Minél alacsonyabb társadalmi helyzetű volt azonban az egyén, annál kisebb örökíthető vagyonnal rendelkezett, és annál kevésbé volt fontos a származása a környezete, különösen pedig a név feljegyzői számára,⁵ így megnevezésében nagyobb szerepet kaptak az olyan jellemzők, melyek jellemzően közszoíval fejeződtek ki.

Ha figyelmünket ezután a családnevek történetének következő időszakára, a 15–16. századra fordítjuk, az első dolog, ami feltűnik, hogy bár a meglévő adatok az ország különböző vidékeiről és eltérő időszakokból származnak, a foglalkozásnévi eredetű családnevek arányában alig van köztük eltérés, legalábbis ha a névpéldányoknak a teljes állományon belüli arányát nézzük (vö. 2. táblázat). Erre ismét a névviselők társadalmi megoszlása adhat választ: míg a 14. századi korpusz túlnyomórészt nemesek nevét tartalmazza, addig a 15–16. századiak elsősorban jobbágyokét vagy egyéb adózókét. Kivétel ez alól N. FODOR

⁵ Ezt a szempontot azért tartom fontosnak kiemelni, mert a 14. századi forrásokban számos bizonyítékot találhatunk arra, hogy egy adott személy egy vagy több dokumentumban több megkülönböztető névelemmel is szerepel. Abban tehát, hogy mely megkülönböztető névelemek őrződtek meg számunkra, nagy szerepet játszottak a scriptorok, a nevek feljegyzői.

JÁNOS (2010) korpusza, mely nemesek neveit is tartalmazza; nem véletlen, hogy éppen ebben a legkisebb a névtípus példányok szerinti aránya. Ez a különbség azonban akkor ugrik ki igazán, ha nem a névpéldányokat, hanem a névviselők számát, vagyis a megterheltséget nézzük. Míg a 14. században e névtípus megterheltsége nem érte el a teljes állomány 14%-át, addig ezekben meghaladja a mai, 20,33%-os szintet, legkisebb mértékben azonban éppen az N. FODOR-féle, társadalmi szempontból összetettebb korpuszban.

2. táblázat: A foglalkozásnévi eredetű családnevek aránya a 15–16. századi korpuszokban

	Vidék	Foglalkozásnévi eredetű családnevpéldányok (%)	Foglalkozásnévi eredetű családnevek megterheltsége (%)
1401–1526 (N. FODOR 2010)	Északkelet-Magyarország	18,3	22,5
1522 (KÁLMÁN 1961)	Bács, Bodrog, Csongrád	18,4	31,3
1524 (TÁBORI 2014)	veszprémi püspökség birtokai	19,3	28,7

A 18. századra a területileg legátfogóbb korpusznak az 1715-ös és 1720-as első országos összeírások anyaga, a Történeti magyar családnévatlasz (TMCsA.) adatbázisa tekinthető. (Az ezzel kapcsolatos, a következőkben felhasznált adatok forrása: N. FODOR 2016.⁶) Az 1715-ös összeírás 165 470 családnévi adata között 22 988 a foglalkozásnévi eredetű, vagyis a teljes névanyag közel 14%-a a megterheltséget tekintve. Ennek az adatnak a 15–16. századiakhoz viszonyított alacsony aránya abból adódik, hogy az adatbázisban – a korabeli Magyarország csaknem teljes, Erdély nélküli területéről származva – jelentős a nem magyar eredetű családnevek aránya. Ha a vizsgálatot leszűkítjük a magyar eredetű nevekre, akkor egészen más kép tárul elénk: a névtípus így már több mint 33%-ot, vagyis az 1522-es és 1524-es összeírás adatainál némileg, de nem sokkal magasabb értéket tesz ki. A TMCsA. arra is lehetőséget nyújt, hogy összevessük a benne szereplő 20 legmegterheltebb családnév listáját, pontosabban annak 9 foglalkozásnévi eredetű tagját a mai sorrenddel (vö. 3. táblázat). A két lista között feltűnő egyezés tapasztalható, különösen az első négy név esetében.

Ha a két listán szereplő nevek megterheltségét is összevetjük, a következő eredményt kapjuk. Az 1715-ös teljes korpusznak (beleértve az idegen eredetű neveket is) ez az első 9 foglalkozásnévi eredetű családneve a 7%-át teszi ki a névviselők számát tekintve, míg a 2007-es népesség-nyilvántartás esetében ez az arány 10%. Ha viszont a fenti foglalkozásnéviek együttes megterheltségét az első 20 családnévéhez viszonyítjuk, akkor az 1715-ös arány 51%, míg a 2007-es 45%. Láthatjuk tehát, hogy alig van eltérés a 18. századi és a mai arányok között. Az, hogy a 18. században a teljes korpuszhoz viszonyítva az első 9 foglalkozásnévi eredetű családnév kisebb arányban volt jelen, mint napjainkban, ismét

⁶ Ezúton is köszönöm N. Fodor Jánosnak, hogy hozzáférést biztosított számomra a TMCsA. adatbázisához.

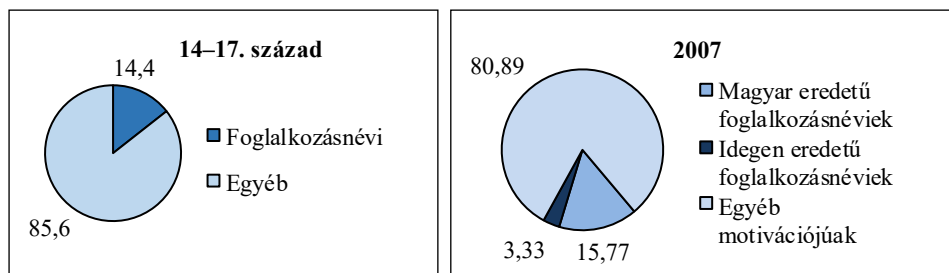
csak a korszakban a mainál jóval nagyobb arányban jelen lévő idegen eredetű családneveknek köszönhető. Az első 20 név vonatkozásában vizsgálódva viszont egyértelműen kitűnik, hogy nincs szó e névtípus megterheltségének a 18. század óta bekövetkezett számottevő mértékű növekedéséről, sőt pusztán e két adat összevetése alapján inkább elhanyagolható mértékű csökkenésre következtethetünk. Ugyanezt tükrözik FARKAS TAMÁS vizsgálatának adatai is (vö. 2016a: 45, 7. ábra.)

3. táblázat: A legnagyobb megterheltségű foglalkozásnévi családnevek 1715-ben és 2007-ben

1715 (N. FODOR 2016)		2007 (CsnE.)	
Pozíció	Családnév	Pozíció	Családnév
1.	<i>Kovács</i>	2.	<i>Kovács</i>
3.	<i>Szabó</i>	4.	<i>Szabó</i>
5.	<i>Varga</i>	7.	<i>Varga</i>
8.	<i>Molnár</i>	8.	<i>Molnár</i>
9.	<i>Takács</i>	12.	<i>Pap</i>
10.	<i>Pap</i>	13.	<i>Juhász</i>
12.	<i>Szűcs</i>	14.	<i>Takács</i>
13.	<i>Mészáros</i>	15.	<i>Lakatos</i>
17.	<i>Juhász</i>	16.	<i>Szűcs</i>
–	–	17.	<i>Mészáros</i>

A rövidebb időszakból származó összeírásokat feldolgozó szakirodalmak eredményei mellett a Régi magyar családnevek szótára (CsnSz.) 14–17. századi anyagát is érdemes összevetni a Családnevek enciklopédiája (CsnE.) mai anyagával (vö. 5–6. ábra). A CsnSz.-ben a foglalkozásnévi típusba sorolható címszók a korpusz több mint 14%-át teszik ki, az első és az összes lehetséges motivációt nézve alig különböző mértékben (FARKAS – F. LÁNCZ 2009: 12). A CsnE.-ben képviselt arányuk csak minimálisan tér el ettől: megközelítőleg 16%. (A CsnSz. csak magyar eredetű neveket tartalmaz, ezért a CsnE. 2007-es anyagában az összevethetőség érdekében a magyar és az idegen eredetű foglalkozásnévi családneveket külön ábrázoltam.)

5–6. ábra: A foglalkozásnévi eredetű családnévpéldányok aránya a CsnSz. 14–17. századi és a CsnE. 2007-es anyagában

A különböző történeti korszakok és adatbázisok összevetése alapján összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy a vizsgált névtípus aránya ugyan társadalmi rétegenként eltérő volt, területileg viszont nem mutatkoznak nagyobb eltérések, és az össznépességbeli arány is – már amennyire ez a forrásadottságok ismeretében megállapítható – nagyjából stabilnak mutatkozik a családnevek története folyamán. A következőkben ezért azt igyekszem feltárni, hogy milyen okai lehetnek ennek a viszonylagos állandóságnak.

3.2. Természetes változások a foglalkozásnévi eredetű családnevek állományában.

A CsnE. foglalkozásnévi eredetű állományát vizsgálva feltűnik, hogy számos név már nem része a mai családnevek állományának. Ennek az egyik, a szótár szerkesztési elvéből, illetve alsó korszakhatárából adódó oka, hogy a benne szereplő nevek egy része még nem családnev volt, azaz nem örökítődött tovább a későbbi generációkra. Számos név eltűnését emellett gazdaságtörténeti okokra vezethetjük vissza. A szótár korai anyagában számtalan olyan, speciális mesterségre utaló név található (pl. *Pajzsgyártó*, *Kéményfonó*, *Kalácssütő*), melyek a későbbi idők folyamán megszűntek önálló mesterségek lenni, vagy azért, mert elavultak (pl. *Karvasgyártó*), vagy mert egy-egy munkafolyamat részévé, egy-egy foglalkozás részfeladatává váltak (pl. a pékek kenyeret és kalácsot is sütöttek, a kőművesek építették a kéményeket is). A harmadik ok nyelvi természetű: számos összetett foglalkozásnév megrövidülhetett, illetve az utótagja képzőre vagy az egész név egy szinonim foglalkozásnévre cserélődhetett az évszázadok folyamán (pl. *Sóvágó* > *Vágó*, *Szappangyártó* > *Szappanos*). Ezek mellett természetesen egyes ritka családneveknek a családdal együtt való kihalását is számításba kell vennünk.

Ezek a negatív irányú tendenciák csökkentették ugyan a foglalkozásnévi eredetű családnévpéldányok számát, de az eltűnt nevek többsége egyébként is ritka volt, így hiányuk nem okozhatott jelentősebb változást a névtípus megterheltségében.

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a 14–18. századi névállományban természetesen nem csak negatív irányú változások zajlottak: új családnévpéldányok még a 17–18. században is keletkeztek, habár elhanyagolható mennyiségben. Ilyen, kései keletkezésű név például a foglalkozásnéviek közül (a kategória tágabb értelmezésében) a *Karabélyos* (első adata: 1720, CsnSz.), ami nem meglepő, hiszen maga a *karabély* is csak 1670-ből adatható először az EWUng. szerint (bővebben vö. FARKAS–SLÍZ 2012: 93–95).

3.3. Újabb kori (mesterséges és egyéb típusú) változtatások a foglalkozásnévi eredetű családnevek állományában.

A negatív irányúak mellett pozitív, azaz a névállományt növelő hatások is érték az e típusba tartozó neveket. Míg a 18. század végéig a változások természetes módon mentek végbe, addig a 19. század elejétől, I. Ferenc 1814–1817 közötti rendeleteit követően már a hivatalos névváltoztatások kezdtek meghatározóvá válni, hiszen a családnév megváltoztatása ekkortól kezdve elvben már csak hatósági engedéllyel volt lehetséges. (Bár ezektől független változások szórványosan azóta is történnek, például a név hivatalos rögzítésének hibáiból kifolyólag.)

Mivel a foglalkozásnévi eredetű nevek, mint láttuk, a magyar családnévrendszer egyik tipikus kategóriáját alkotják, nem meglepő, hogy e csoport elemei jelentős arányt képviselnek a felvett nevek állományában. Érdekes módon azonban a zsidó és a keresztény kérvényezők között jelentős eltérések figyelhetők meg a felvett foglalkozásnévi eredetű családnevek arányában. A vallási alapúként meghatározott, társadalomtörténeti szempontból jellemző különbségtételt az is indokolja, hogy a zsidóság részvétele a

névváltoztatásban egészen a 20. század közepéig kiemelkedően magas volt, a 19–20. század fordulóján az 50%-ot is meghaladta (vö. KOZMA 2009: 153). Míg a keresztények körében a felvett nevek legkedveltebb típusa a helynévi eredetű volt (bizonyára nem függetlenül a tévhittől, hogy e nevek nemesi származást sugallnak), addig a zsidó névváltoztatók a közsői eredetű családneveket, köztük a foglalkozásnéveket részesítették előnyben (vö. 4. táblázat). A *Kertész* például a 3., a *Révész* pedig a 8. leggyakrabban felvett név volt a zsidók körében, míg a keresztényeknél csak a 21., illetve 59. helyen álltak az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában (vö. 5. táblázat).

4. táblázat: A foglalkozásnévi eredetűek aránya az újonnan felvett családnevek között (vö. FARKAS 2012a: 11)

1897–1908		1948	
Zsidók	Keresztények	Zsidók	Keresztények
%	%	%	%
29,8	22,8	20,5	13,5

5. táblázat: A zsidók által legnagyobb arányban felvett foglalkozásnévi eredetű családnevek és ezek pozíciója a keresztények által felvett nevek gyakorisági listáján 1867–1918 között (vö. FARKAS 2012a: 10)

Zsidók	Családnév	Keresztények
Pozíció		Pozíció
1.	<i>Kovács</i>	1.
3.	<i>Kertész</i>	21.
6.	<i>Vajda</i>	178–182.
7.	<i>Molnár</i>	2–3.
8.	<i>Révész</i>	59.

A családnévrendszer e motivációs-jelentéstani kategóriájának a tipikusságát tükrözi az is, hogy hivatalos névváltoztatás révén, mesterséges névalkotással olyan foglalkozásnevekből is keletkeztek családnevek, amelyek a 18. század vége, vagyis a családnév-állomány megszilárdulása után születtek; pl. *Csendőr*, *Mérnök*, *Programozó* (az utóbbi egy kötőjellel kapcsolt kettős családnév második tagjaként; vö. FARKAS 2012b: 51). Mivel ezekből természetes úton nem válhatott családnév, emiatt ritkák is, magának a típusnak a gyakorisága, természetessége ellenére napjainkban még némileg furcsának hatnak.

A hivatalos névváltoztatások tehát némileg növelték a foglalkozásnévi eredetű családnévpéldányok számát, jelentősebben azonban inkább e névtípus átlagos megterheltségét emelték. A 20. század második felétől azonban egy ellentétes irányú változás is megfigyelhető. Míg korábban a névváltoztatásban élen járó kisebbséget a zsidóság alkotta, az 1960-as évektől a cigányság vált egyre aktívabbá. Igaz, arányuk meg sem közelíti a zsidókét, ahogyan a névváltoztatások száma is jelentősen csökkent a névmagyarosító mozgalom nyugvópontra jutásával és a kényszerítő politikai körülmények megszűntével. Napjainkban ugyanis a névváltoztatások mögött jellemzőbben nem a diszkrimináció elkerülése vagy az asszimilációs-integrációs törekvés, hanem családi indítékok vagy névhasználati problémák (névazonosság, hivatalostól eltérő névhasználat) állnak. (Bővebben l. FARKAS 2009, kül. 44–48, 65–71.) A családnéven alapuló előítéletek azonban ma is

élnék, különösen a tipikusan cigánynak tartott nevekkel és viselőikkel szemben, függetlenül azok cigány vagy nem cigány származásától. (A személyneveken alapuló előítéletek kapcsán l. pl. M. HORVÁTH 2014; a tipikusan cigányosnak tartott nevekre l. VÁRADI 2012). Mivel pedig e nevek közül nem egy foglalkozásnévre vezethető vissza (pl. *Lakatos*, *Kolompár*, *Orsós*, *Kanalas*), lecserélésük elméletileg csökkentené e névtípus megterheltségét. A demográfiai háttérű adatok szerint azonban az említett nevet viselők számának természetes gyarapodása bőven ellensúlyozza a nem túl jelentős számú névváltoztatás negatív hatását. A *Lakatos* például a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatalának adatai szerint 2004. és 2016. január 1-jén egyaránt a 15. leggyakoribb családnév volt az össznépszerűségben, s viselőinek száma e 12 év alatt 5700 fővel gyarapodott, az *Orsós* pedig a 34. helyről a 29.-re lépett előre ugyanezen időszakban.⁷

4. Összegzés. A foglalkozásnévi eredetű családnevek történeti névtipológiai szempontú elemzése e névtípus számos jellemzőjére fényt derített. Kiderült például, hogy jelentős megterheltségük elsősorban a gyakorisági lista elején álló neveknek köszönhető: az első 10 foglalkozásnévi eredetű családnév gyakorisága csaknem ugyanakkora, mint az azt követő 225-é. Ez a helyzet – elhanyagolható mértékű változásoktól eltekintve – a családnévrendszer kialakulásának kezdetétől fogva fennáll. A névtípus megoszlása társadalmi szempontból eltérő volt, területi megoszlásában azonban sem a történeti anyagban, sem napjainkban nem tapasztalhatóak jelentősebb különbségek. (A névtípus mai megterheltsége megyénként 25–35% között van; vö. FARKAS 2016b: 58.)

Ami a családnévállományt érő természetes és mesterséges változásokat, illetve változtatásokat illeti, úgy tűnik, hogy a természetes változások elsősorban a névpéldányok számára és a névállomány változatosságára voltak hatással, viszont nem okoztak komolyabb változásokat a nevek megterheltségében. A természetes változások ugyanis leginkább a ritka nevek eltűnését, esetleg néhány újabb, szintén nem gyakori név keletkezését eredményezték. Ezzel szemben a mesterséges változások a névtípus megterheltségét befolyásolták jelentősebb mértékben, a már létező nevek gyakoriságának növelésével vagy mérséklésével, viszont nem túl sok új névpéldányt eredményeztek, és nem vezettek a névpéldányok jelentősebb mértékű csökkenéséhez. Ez utóbbi érthető, hiszen a nevek elhagyásának a lecserélt névvel kapcsolatos oka a név idegensége vagy dehonesztáló jellege volt, a foglalkozásnévi eredetű nevek pedig (kivéve napjainkban a cigányosnak tartott vagy nyelvjárásiasnak ítélt nevet) egyik kategóriába se tartoztak. Mindebből pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bár a vizsgált névtípus látszólag nem változott, ez csupán az átlagos megterheltségre vonatkozik: az egyes névpéldányok szintjén valójában történtek változások mind a gyarapodás, mind a csökkenés irányában, s ezek következtében a foglalkozásnévi eredetű családnevek állománya a korábbinál homogénebbé vált.

Hivatkozott irodalom

AO. = *Anjoukori okmánytár* 1–7. Szerk. NAGY IMRE / TASNÁDI NAGY GYULA. MTA, Budapest, 1878–1920.

⁷ 2004: http://www.kekkh.gov.hu/archiv_honlap/kozos/index.php?k=statisztikai_adatok_lakosagi_legcsaladnevek_hu_archiv; 2016: <http://www.kekkh.gov.hu/hu/statisztikak> (2016. 11. 25.)

- BALÁZS GÉZA – GRÉTSY LÁSZLÓ szerk. 2010. *Régi magyar mesterségek – családneveink tükrében. Egy pályázat legjobb darabjai.* Anyanyelvapolók Szövetsége – Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA 2004. What Do Names Tell Us About Our Former Occupations? *Collegium Antropologicum* 28 (Supplement 1): 161–170.
- CAFFARELLI, ENZO 2005. Cognomi in Italia e in Europa: ambiti lessicali come fonti onimiche. In: BROZOVIĆ-RONČEVIĆ, DUNJA – CAFFARELLI, ENZO eds., *Quaderni Internazionali di RION., Vol. 1. Denominando il mondo. Dal nome comune al nome proprio / Naming the world. From common nouns to proper names.* Società Editrice Romana, Roma. 227–266.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink.* Tinta Kiadó, Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKÓ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- FARKAS TAMÁS 2009. *Családnév-változtatás Magyarországon. A névváltoztatások tényezői és története a 20. század második felében.* Nyelvtudományi Értekezések 159. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FARKAS, TAMÁS 2012a. Jewish Name Magyarization in Hungary. *AHEA* 5: 1–16. <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012/28> (2016. 10. 19.)
- FARKAS, TAMÁS 2012b. The History and Practice of the Regulations for Changing One’s Family Name in Hungary. *Onoma* 47: 35–56.
- FARKAS, TAMÁS 2015. The Most Frequent Hungarian Surnames. A Study of Some Aspects of Contrastive Surname Typology. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics “Name and Naming”. Conventional / Unconventional in Onomastics. Baia Mare, September 1–3, 2015.* Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 122–136.
- FARKAS TAMÁS 2016a. A magyar családnévanyag kontrasztív szempontú tipológiai-statisztikai vizsgálata. *Névtani Értesítő* 38: 33–52.
- FARKAS TAMÁS 2016b. A mai magyarországi családnévanyag területi és tipológiai tagolódása. Vizsgálatok a leggyakoribb hazai családnevek alapján. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VII. Névregionalizmusok. A 2016. június 3–4-i soproni névföldrajzi tanácskozás előadásai.* Savaria University Press, Szombathely. 39–66.
- FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA 2009. Bevezető a *Régi magyar családnevek névvégmutató szótárához.* In: FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA szerk., *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 7–13.
- FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN 2012. A családnévtörténet művelődéstörténeti tanulságaiból. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig III. Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet. A 2012. június 4-i sárvári tanácskozás előadásai.* Savaria University Press, Szombathely. 91–101.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526).* Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.
- N. FODOR JÁNOS 2016. *Történeti magyar családnévatalasz.* 1. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.

- FODORNÉ LÁNCZ ÉVA ANNA 2010. Középkori mesterségek emléke neveinkben. In: BALÁZS GÉZA – GRÉTSY LÁSZLÓ szerk., *Régi magyar mesterségek – családneveink tükrében. Egy pályázat legjobb darabjai*. Anyanyelvapolók Szövetsége – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 110–119.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 1997. Foglalkozást jelölő családnevek a 17–18. században Sárváron. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 1: 84–87.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 2012. Mesterségek és családnevek a 16. század végén Sárváron. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig III. Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet. A 2012. június 4-i sárvári tanácskozás előadásai*. Savaria University Press, Szombathely. 133–141.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2015. A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévtan tükrében II. Személynévadás és kézműipar. *Névtani Értesítő* 37: 137–156.
- M. HORVÁTH VIKTÓRIA 2014. A tulajdonnév mint az előítélet forrása. *Névtani Értesítő* 36: 63–72.
- KÁLMÁN BÉLA 1961. XVI. századi jobbágyneveinkhez. *Magyar Nyelvjárások* 7: 23–43.
- KOZMA ISTVÁN 2009. Közeledés, vagy az elkülönülés reprodukálása másként? Zsidó és keresztény névválasztás a századfordulón (1897–1908). In: FARKAS TAMÁS – KOZMA ISTVÁN szerk., *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Gondolat – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 153–171.
- SCHIRM ANITA 2016. Adalékok a nyelvhasználók családnevekkel kapcsolatos ismeretéhez. *Névtani Értesítő* 38: 67–78.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Históriaantik Könyvesház Kiadó, Budapest.
- SLÍZ MARIANN megj. e. *Anjou-kori személynévtár (1343–1359)*. Megjelenés előtt.
- TÁBORI ANNA 2014. *Az 1524-es veszprémi urbárium névanyagának vizsgálata*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.
- TMCsA. = *Történeti magyar családnévátlasz (1715, 1720)*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: N. FODOR JÁNOS.
- VÁRADY LUCA 2012. Előtanulmány a roma családnevek diszkriminációteszteléshez való kiválasztásához. In: SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI szerk., *A diszkrimináció mérése. E-tankönyv*. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest. 236–244. http://www.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Diszkriminacio_merese.pdf (2015. 07. 26.)

SLÍZ MARIANN
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

MARIANN SLÍZ, Occupational names in the system of Hungarian family names Outcomes of a typological analysis of historical names

Occupational names can be regarded as one of the most characteristic types of Hungarian family names: 10 out of the 20 most frequent family names in the stock of contemporary surnames belong to this category. The paper explores the history of this type of Hungarian family names, with special emphasis on its social distribution and also its change in frequency in relation to other

family name types. Furthermore, the survey examines the role of occupational family names in official family name changes in Hungary in the past; investigates the social-historical and political background for choosing occupational family names when changing one's surname; and also mentions some invented occupational family names. Finally, the paper deals with the question of social discrimination based on family names in present day society, which may lead to the change of certain occupational family names for more „neutral” ones.